

Murat KÜÇÜKUĞURLU

Prof. Dr. | Prof. Dr.
Erzurum Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Erzurum-Türkiye
Erzurum Technical University, Faculty of Letters, Department of History, Erzurum-Turkey
kucukugurlu@erzurum.edu.tr

MİLLİ MÜCADELE ERZURUM'UNDAN MÜHİM BİR MEKTUP

Özet

Milli Mücadele dönemi ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında Erzurum Lisesi'nde öğretmenlik yapmış olan Hüseyin Hüsnü Bey tarafından kaleme alınan ve 21 Mart 1921 tarihli Sebilürreşad Mecmuası'nda yayınlanan "Erzurum Mektupları" isimli yazı, Milli Mücadele yıllarında Erzurum'daki sosyal, iktisadi ve kısmen siyasi durumu, aydın bir şahsiyetin gözünden aktaran önemli bir belgedir. Bu yazıda, işgalden yeni kurtulmuş bir memleket halkının gündelik yaşamı hakkında son derece ilginç ve önemli bilgiler verilmektedir. Ayrıca halkın yaşadığı bazı sıkıntılar doğru bir şekilde aktarılmış ve bu sıkıntıların aşılabilmesi için yapılması gerekenler hakkında, bazı çözüm önerileri ortaya konmuştur. Bu makalede, "Erzurum Mektupları" isimli yazıdan alıntılar yapılmış; gerekli görülen hususlarda dipnot açıklamaları yapılarak, Milli Mücadele dönemindeki Erzurum hakkında okuyucuya genel bir bakış açısı sunulmak istenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Milli Mücadele, Erzurum, Hüseyin Hüsnü, Sosyal Hayat, İktisat.

AN IMPORTANT LETTER FROM ERZURUM IN NATIONAL STRUGGLE PERIOD

Abstract

"Erzurum Mektupları" is an important document which narrated social, economic and partly political condition in Erzurum during national struggle years in enlightened person's eyes. The writing was published in Journal of Sebilürreşad at March 21th 1921 written by Hüseyin Hüsnü Bey who taught in Erzurum High School during national struggle period and first years of the republic. The paper informs about daily life of people of country which newly evaded from occupation. Also, the people's some difficulties were truthfully narrated and it produced solution offers to solve these difficulties. In this paper, some pieces from "Erzurum Mektupları" are quoted and thereby some explanations in footnote on considered necessary issues, it is targeted to submit a general idea about Erzurum in national struggle period to reader.

Keywords: National Struggle, Erzurum, Hüseyin Hüsnü, Social Life, Economy.

GİRİŞ

Yeni Türk Devleti’nin, yani Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşunu hazırlayan Milli Mücadele yılları, her bakımdan incelenmeye değer bir konudur. Bu yıllarda ismi en çok duyulan ve tarihe not düşen şehirlerden birisi de Erzurum’dur. Birçok tarihçi, Milli Mücadele’nin Erzurum’dan başlatıldığını söylemektedir. Hakikaten, o dönemin ilk büyük kongresinin Erzurum’da düzenlenmesi, Mustafa Kemal Paşa’nın kongrenin hemen öncesinde Erzurum’a gelmesi, burada askerlik mesleğinden istifa ederek kongreye katılması ve kongre başkanı seçilmesi; en önemlisi de kongrenin sonunda oluşturulan Temsil Heyeti’ne başkan kabul edilmesi, Milli Mücadele tarihinin seyrini değiştiren gelişmelerdir.

Şimdiye kadar yapılan birçok bilimsel çalışma, Milli Mücadele’de Erzurum’un oynamış olduğu siyasi ve askeri rolü anlatmıştır. Bu çalışmada biz, o yıllarda Erzurum’un farklı yönlerini ortaya koyan önemli bir mektubu okuyucuyla paylaşmak istiyoruz. Bu mektup, Erzurum Sultanisi (Lisesi) muallimlerinden Hüseyin Hüsnü Bey¹ tarafından kaleme alınan ve Sebilürreşad Mecmuası’nın 21 Mart 1921 tarihli sayısında yayınlanmış olan; o yıllarda Erzurum’un sosyal hayatı, belediyeciliği, iktisadı, eğitimi ve diğer pek çok önemli hususta kıymetli bilgiler veren mühim bir belgedir. Bu mektubu, çok az bir sadeleştirmeye birlikte ve önemli gördüğümüz bazı hususlarda dipnot açıklamaları yapmak suretiyle okuyucuların istifadesine sunuyoruz:

“Burası (Erzurum) mühim bir İslam merkezidir. Erzurum şarkın, İslam âleminin kapısıdır. Mukaddes gayeleri, ulvi, dini fikirleri İslam memleketlerine neşr için en müsait nokta burasıdır. Böyle iken buraya ne kâfi derecede mecmua geliyor ne de diğer gazeteler. Haftada bir defa Albayrak namıyla küçük bir gazete çıkıyor ki buranın ihtiyacına bile kâfi gelmiyor...

Erzurum, Palandöken Dağları ile Kop Dağları arasında sıkışmış, 10 km arzında bir ova kenarında, Palandöken Dağlarının eteğinde, sath-ı bahirden takriben üç bin metreye karib bir irtifada, şimal nazır hafif meyilli bir sath-ı mail üzerinde, büyük buz dağına benzer, meşceresiz, deresiz, harabezarı andırır bir şehirdir. Şehrin bir kısmı seferberlik esnasında

¹ Hüsnü (Tarhanoglu), 1920’den 1927 yılına kadar Erzurum Lisesi’nde fizik muallimi olarak görev yapmıştır. Cumhuriyet’in ilk yıllarında Erzurum’da çıkmış olan Muallimler Birliği gibi mecmualarda da yazılar yazmıştır. Meslektaşları arasında “Arnavut Hüsnü Bey” olarak tanınırdı. Sonraki yıllarda İstanbul Bakırköy’e taşınmıştı. Cemaleddin Server, “Erzurum Matbuatı, VII”, Tarih Yolunda Erzurum, Yıl: 2, Sayı: 9-10, Aralık 1961, s.10; M. Halis Özsoy, Fotoğraflarla Erzurum Lisesi Tarihi, Ankara, 2002, s.143.

caddeler açmak için yıkılmış,² askeri ve miri binalar da tahliye esnasında yıkılmış,³ kalanlarını da Ermeni çeteleri ve Ruslar çekilirken yıkmışlar. Bu sebeple Erzurum şehri bugün hazin bir manzara arz etmektedir.

Alelaide hararet derecesi sıfırın altında 15’tir. 30’a kadar baliğ olduğu vardır. Müthiş soğuklar, fırtınalar daha ziyade şubat ve mart aylarında oluyor. Şimdiye kadar havalar bir düziye idi. Bir gün kar yağıyor, müteakiben havalar bir ay sakin ve güneşli devam ediyor. Fakat sokaklarda çamurdan geçilmez. Her tarafta olduğu gibi burada da belediye bir mevcudiyet gösteremiyor. Bilmem bu derde bir çare bulunamayacak mıdır? Ya bu belediye teşkilatını bir nizama koymalı yahut büsbütün kaldırmalı. Hem belediye olur hem de memlekette nezafet ve ümran bulunmazsa o halde belediyenin vücudu ile yokluğu müsavi olmaz mı?

² 1915’te, Rus işgalinden bir müddet önce, Erzurum’da imar programı uygulamak ve cadde açmak amacıyla çok sayıda binanın tamamen veya kısmen yıkıldığı bilinmektedir. Mehmed Nusret’e göre; Erzurum’un sükût edeceğini aylarca evvel keşfeden Üçüncü Ordu Kumandanı Mahmut Kamil Paşa yanlış bir siyaset takip ederek memleketi baştanbaşa tahrip etmiş; güya caddeleri tesviye edeceğim diye rast geldiği çarşı, pazar, hamam, mağaza, önüne gelen yerleri yıktırmıştı. Lalapaşa Camii, Hükümet Konağı ve Ulu Camii civarındaki birçok emlak, sahiplerine beş para verilmeksizin, ortadan kaldırılmıştır. Örneğin Hükümet Konağı’nın hemen arkasındaki şehrin en güzel konaklarından olan Abdulvahit Paşazade Galib Bey Konağı, 1915 yılında kısmen yıkılarak arsının güney tarafındaki kısmı caddeye dâhil edilmiştir. Yıkıtılan binalar arasında vakıf malı olan Caferiye Hamamı da vardı. Aslına bakılırsa yıkım, sadece birkaç binayla sınırlı olmayıp, çok daha geniş kapsamlıydı. Mesela Erzurum’un önemli vakıflarından İbrahim Paşa Vakfı’nın bütün emvali, Birinci Dünya Savaşı’ndan beri “umumi menfaatler” bahane edilerek ortadan kaldırılmıştı. Lalapaşa Cami karşısında belediye binasının bulunduğu yerde, önceden bu vakfa ait çok mükemmel bir otel bulunuyordu. Bunun bitişiğinde emsalsiz bir fırın, çayhane ve yedi sekiz mağaza; sonradan Lalapaşa Parkı olan “İç Meydan Çarşısı”ndaki birçok mağaza, I. Dünya Savaşı’nda on para verilmeksizin belediye tarafından söktürülmüştü. Rus işgalinin hemen öncesinde gerçekleştirilen yıkımların çoğu, özellikle Cumhuriyet Caddesi’ne tesadüf eden kısımda ve Kilise Kapısı denilen mevkide gerçekleştirilmişti. 1919 yılında Albayrak Gazetesi’nde çıkan bir haberde, birçok binanın savaş sırasında “cadde açmak” gerekçesiyle yıkıldığı halde, yerlerinde en ufak bir yol düzeltmesi yapılmadığı, yani cadde açmak gerekçesinin bir bahaneden ibaret olduğu belirtilmektedir. Bkz. “Yıkılan Evleri Kim Tamir Edecek?”, Albayrak Gazetesi, 28 Kanunuevvel 1335.

³ Rus işgalinin hemen öncesinde gerçekleştirilen bu yıkımlar hakkında çeşitli yorum ve eleştirilere rastlamak mümkündür. Gerek askerinin yakacak ihtiyacını karşılamak gerekse şehri işgal edecek olan Rusların işini zorlaştırmak için yapılan bu yıkım konusunda, dönemin Erzurum Valisi Tahsin (Uzer) Bey’in birtakım tespitleri vardır. Tahsin Bey, 15 Şubat 1916’da şehri terk ederken, arkasında bıraktığı manzarayı Dâhiliye Nazırı Talat Paşa’ya şu şekilde aktarmaktadır:

“Dün gece ordu karargâhı ile Erzurum’dan Ilıca kariyesine geldim. Sevgili Erzurum’u, fedakâr halkın bir kısmını kan ağlayarak bıraktım. Hareketimden evvel; ihtiyarları çağırdım. Erzurum’u bırakmayacağımızı, son acı dakikalarına nasıl iştirak ediyorsam, az zaman sonra ilk intikam ve sürûr dakikalarında da yanlarında bulunacağımı, hükümetin ve fırkanın (İttihat ve Terakki Partisi’nin) namusu üzerine söz verdim.

Öpüştük ağlaştık ve ayrıldık. Bizden üç saat sonra Rus tayyaresi, hükümet konağına bomba atarak tahribat yapmış, aynı saat cephaneliğe ateş verildiğinden, ateşin şehrin bir kısmına sirayet ettiği, onbirinci kolordu dümdârları ayrılırken devâir-i resmiyeyi, telgrafhaneye, kışlalara, emvâl-i metrûke olan kiliseye, hastahaneye ve büyücek binalara ateş vererek; sevgili Erzurum Moskoflara volkan halinde teslim olunmuş ve maatteessür bu yüzden ahâlden bazı mertebe zâyiât olduğu işitilmiştir. En karibde istirdât edeceğimiz (yakında geri alacağımız) bir memlekete böyle umumî ateş vermek tarafdarı değildim ve bu ciheti kumandan paşa da tensib etmişti...” Tahsin Uzer, *Makedonya Eşkiyalık Tarihi ve Son Osmanlı Yönetimi*, Ankara, 1979, s.336-337.

Ruslardan o kadar çok araba kalmış ki her hanede bir-iki tane mevcut; fakat bir işe yaramıyor. Bir tarafı kırılmış, tamir edecek sanatkâr olmadığı için bir kenara atılmış. Çürüyüp gidiyor. Yeniden inşa şöyle dursun tamire de ehliyetimiz olmaması insanı pek meymus ediyor.

Rusların tahribattan ziyade metrukâtı çoktur. Trabzon’dan Zigana Dağı’na yakın bir mesafeye kadar şimendifer tesviye-i turabiyesi yapılmış, yollarda dekovil arabaları, yarı kırık otomobiller, silindirler, taş makineleri dolu fakat hepsi çürümeye mahkûm. Hele dekovil hattı rayları o kadar bol ki belki Zigana’ya kadar tefrişe kâfi. Çoğu toprak altında kalmış, aradan iki sene daha geçerse maden çıkarır gibi toprakları kazmak lazım gelecek.⁴

Ruslar, Sarıkamış’tan Erzincan’a kadar şimendifer inşasına teşebbüs etmişler ise de ikmaline muvaffak olamamışlar. Yalnız Erzincan’a kadar tesviye-i turabiye yapılmış. Erzurum’un 6 saat kuzey batısına kadar şimendifer işliyor. Erzurum’dan Kars’a kadar şimendiferle gitmek kâbil. Bu hattın arzı, 75 cm’dir. Ruslar, o kadar şimendifer malzemesi yığmışlar ki bu hattı Ankara’ya kadar inşa edebilir. Köylere varıncaya kadar bütün depolar ray, kürek, kazma, köprücü malzemesi, dinamit vs. ile lebâleb (ağzına kadar dolu). Bunların henüz sayılmasına imkân olmadığını söylüyorlar.

Acaba Anadolu’nun garbını şarkına rabt edecek şimendifer hattını ne vakit inşa edebileceğiz?

Mektebimizde bir muallim var ki henüz genç yaşında tekaüd edilmiş bir binbaşdır. Kısm-ı sani riyaziye ve resim muallimidir. Bu zat, Hicaz şimendifer hattı inşasında 6 sene bilfiil hizmet etmiş bir mühendishane-i askeri mezunudur. Elinde Almanların şahadetnameleri vardır. Ankara-Erzurum şimendifer hattı için milli bir şirket teşkil edilse ve mevcut şimendiferlerle malzemesi bu şirkete devrolunsa acaba hattın inşasına imkân hâsıl olmaz mı?⁵

Ruslar, Hasankale’den çıkardıkları ziftle bu civardaki askeri ihtiyaçlarını temin etmişler. Erzurum’a 6 saat mesafede Kükürtlü madenlerini dahi işletmişler.⁶ Hatta yarım saat

⁴ Ardahan Kapısı civarında ve toprak tabya dışındaki Erzurum istasyonunun her tarafı, Ruslardan kalma yol yapım araçları, travers, ray demirleri, teneke, bidon ve değişik malzemelerle doluydu. İstasyonun hemen yanından başlayan ve Soğuk Çermik düzlüğü boyunca Karasu kıyılarına kadar uzanan alanda, Rusların bıraktığı çeşitli türden toprak ve askeri malzeme mevcuttu. Bkz. Ali Ayrım, *Yalan, Anıların Romani*, İstanbul, 1978, s.35.

⁵ İşgal sırasında Ruslar tarafından Erzurum’a kadar uzatılan Kafkas demiryolu şubesi, Cumhuriyet’in ilanından sonraki on yıllar boyunca bizim tarafımızdan kullanılmıştır. Erzurum’u batı illerine bağlayan Ankara-Erzurum demiryolu ise 1939’da tamamlanmıştır. Bu hattın Sarıkamış’a uzatılması işlemi ancak 1961’de sonuçlandırılmış ve “dar hat” denilen Rusların işgal döneminde yaptığı dekovil hattı yaklaşık 45 yıl kullanıldıktan sonra tarihe karışmıştır.

⁶ I. Dünya Savaşı’nda Rusya’nın Kafkasya ordusunun maruz kaldığı yakacak sıkıntısı, Ruslara Türkiye’nin madeni servetlerinden istifadeyi düşündürmüştü; bunun üzerine “Harp Sanayi Komitesi” 1917 senesinde Türk arazisine mütehassıslardan oluşan bir heyet göndermiştir. Heyetin vazifesi petrol ve kömür mahalleri keşf ve bunları ihraçtı. Rusların çekilmesinden evvel heyetlerin çalışma sahası Van Gölü’nden Trabzon’a kadar uzanıyordu. Keşfiyat neticesinde petrol bölgeleri, istifadenin azami olması için beş daireye ayrıldı ki şunlardır:

1. Hasankale-Pasin Deresi’nde (Aras Çayı), Hasankale şehrinin etrafında.
2. Katranlı Köyü ile Hüseyin Ağa Komu Çiftliği’nin arasında (Katranlı Köyü Erzurum yakınında Palandöken Dağları’nın güney eteğindedir)

mesafesine kadar bir demiryolu hattı şubesi yapmışlar. Fakat şimdi bu hat, metruk ve harap bir haldedir. Erzurum-Kars trenleri odunla hareket ettiğinden iki günlük mesafeyi bir haftada bile kat edemiyorlar.

Bu civarda muhtelif madenler dahi boldur. Siyah kehribar, arduvaz,⁷ kireç, siyah ve sert değirmen taşları, alçı, soda, gaz madenleri pek çok olduğu malumdur. Askerî kimyahanesinde pek çok kısımları tahlil edilmiştir.

Ruslardan kalma elektrik makineleri de pek boldur. Şehir, Ruslar zamanında elektrikle tenvir edilirken şimdi gazla çalışan motorlara mahkûm olunmuştur. Gazın okkası 100 kuruştur. Pek çok olan şelalelerden istifade edilemiyor.

Rusların, Sarıkamış ormanlarından kestikleri ve inşaatta kullanmayıp terk ettikleri azami 1 metre kutrunda çam ağaçları köylüler tarafından Erzurum’a getiriliyor. Kantarı yani 180 okkası 450-700 kuruşa kadar satılıyor. Lakin gelecek seneye bir tane kalmayacaktır. Buranın soğukları dehşetli. Yorgan altında, soba başında üşümek kâbil değil.

Burada ekmeğin okkası 14-18 kuruştur. Basma ve astarın arşını 50 kuruştur. Ahali, umumiyetle göreneğe tabi olduğundan herkes, manifaturacı veya bakkaldır. Bütün dükkânlar Avrupa emtiası ile doludur. Bütün tüccarlarımız Avrupa fabrikalarının komisyoncusu... Paralar Avrupa’ya, Amerika’ya akıyor. Bu gidişle iktisaden mağlubiyetimiz muhakkak. Burada sanayi, Ermenilerin elinde imiş. Onlar çekildikten sonra dâhili sanayi de sönmüş. Terzi, bakırcı, kuyumcu, demirci, marangoz, dökümcü, mimar gibi sanatkârlar yok. Birkaç tane kunduracı ve yemenici mevcut. Yeni bakırın kıyyesi 400-500 kuruştur. Eskisi ise 15 kuruşa. Halk, hep eskilerle idare ediyor.

Buranın ahaliyi iyi, salabetli Müslümanlar. İslam ahlakını muhafaza etmişler. Fakat rehberler noksan. İktisadiyat hususunda bunlara doğru yolu gösterecek olanlar bulunsa çok terakki husule gelebilecek. Saf ve temiz adamlar. Kahraman adamlar. Bu cihetler çok iyi. Hükümete karşı muhabbetleri de çok. Çünkü hayatlarını kurtarmış. Eğer ordu, bir gün daha gecikse imiş Erzurum’da Ermeniler bir tek erkek bırakmayacaklarmış.⁸ Çalıştırmak bahanesiyle Müslüman ahaliyi cebren toplayıp birkaç cesimhaneye doldurmuşlar ve ateşe yakmışlar. Geçen gün Rusya’dan bir heyet geldi. Burada hafriyatta bulundu (kazı yaptı). Pek çok yanmış cesetler çıkarıldı. Hala da pek çok. Bir kısmı ordunun şehre duhulü ile ateşler arasından kurtarılmış.

Geçen gün Rusya’dan Mustafa Suphi’nin riyaseti altında Türk Komünist heyeti diye bazı kimseler geldi. Bu zat, bura (Erzurum) idadisinde tahsil etmiş olduğu için kendisini eskiden tanıyorlar. Ethem Necat da bu Türk komünist heyetinin arasındaydı. Ahali, bu serseri

3. Pülk Köyü’nün yakınında. (Pülk, Mamahatun’un kuzeybatısındadır.)

4. Kurtot Köyü’nde. (Kurtot Van’ın kuzeydoğusundadır. Maden Kurtot ve Beşparmak Köylerinin yakınındadır.)

5. Magalısor (Muş şosesinde Hınıs şehrinin batısında Divane Hüseyin Magalısor Köylerinin arasında ve Hınıs’ın güneybatısında Naftik Köyü’nün yakınındadır.) Varlık Gazetesi, 24 Eylül 1339 (1923).

⁷ İnce ve düzgün yapraklar halinde kat kat ayrılabilen bir kayaç türüdür. Rengi genellikle kurşuni, bazen de mor ya da yeşildir. Eskiden çatı kaplamaları için kullanılırdı ve “damtaşı” ismiyle de anılırdı. Fakat çıkarılması zor ve pahalı olduğu için, günümüzde yerini daha ucuz malzemelere bırakmıştır.

⁸ Bu ifade, Erzurumluların devlet ve orduya bakışları konusunda çok şey anlatmaktadır.

alayına buğz ve nefret gösterdi. Bunları şehre bile sokmadılar. Komünizmin, Rusya’yı perişan ettiği fikri burada hâkimdir.

İngiliz nazırlarından Lord Curzon’un biraderi olduğu söylenen bir İngiliz (Yarbay Rawlinson), İstanbul’un işgali üzerine burada ahali marifetiyle tevkif edilmiş, hâlâ mevkuf. Asayiş burada pek iyi. Şark beldelerinde şimdi tek Ermeni yoktur. Hepsini Ermenistan’a gitmişler.⁹ Cihet-i askeriye, askeri mektepler Kars’a nakletti.

Mektebimiz (Sultanî Mektebi), sıhhi şartları havi olmayan Sanayi Mektebi binasıdır. Umum mevcudu 200’e balığ olamıyor. 150’si ibtidai kısımdadır. 8. sınıfta ancak 3 efendi vardır. Pek şayan-ı teessüf bir haldedir. Bu cihetten pek müteessirim. Okuyan çocukların çoğu memurların evladıdır. Tabii mektepler bugün memur yetiştiriyor. Eğer leyli olursa talebenin aratacağına şüphe yoktur. Ben, sinai ve fenni bir inkılap husule gelmesi taraftarıyım. Kars’tan nakledilme iki dershanemiz var ki emsali hiçbir sultanide yoktur. Bunlardan biri hikmet, hayvanat, nebatat ve madeniyat koleksiyonlarını havidir. Diğeri sırf kimyahane. Her nevi ecza mevcut. Her dersi ameli gösteriyorum. Talebe, mütelezziz oluyor (lezzet alıyor) ve fenne merak ediyor. Fakat üç kişi ile ne olur? Hiç! Neticesi memur olacaklar değil mi? Neye yarar? Memleketin bî-pâyân (tükenmez) iktisadi kaynaklarını işletmek için binlerce, yüz binlerce fen adamının mesaisine ihtiyaç vardır. Bu esas mesele halledilmedikçe bu memleket için terakki imkânı yoktur.

Burada o kadar güzel şeker pancarı ve patates hâsıl oluyor ki hayret. Bir şeker pancarı iki okka geliyor. İklim, Almanya gibi soğuk olduğundan ancak bir-iki nevi mahsul bolca yetiştirilebilir. Böyle iken burada şekerin okkası 100 kuruştan yukarıdır. Bir şeker fabrikası tesis olursa bütün bu ahalinin şeker sarfiyatı temin edilir. Burada, Kafkasya’da, İran’da pek çok çay içildiği cihetle şeker ithalatı bütün ithalattan fazla bulunmaktadır. Bununla beraber Erzurum, transit merkezidir. Pek mühim bir sanayi ve ticaret merkezi olabilir.

Su, buz, kuru ot çok olduğu cihetle süt ve yoğurt her şeyden ziyade boldur. Ayrıca yün bol olduğu halde fanila gibi ibtidai mensucat bile gelişmemiştir. Hala el ile dokunuyor. Bir fanila 5 liraya mal oluyor. Hâlbuki yünün okkası 60 kuruşa...

Hâsılı bunlar ilim ve fen meseleleridir. Memleketin iktisadiyatı ancak ilim ve fen ile yükselir. Onun için mekteplerde böyle fenni ve sinai bir inkılabı lüzum vardır. Bu olmadıkça ne yapılsa boştur. Memurun çokluğu menfaatten çok mazarrat verebilir.

Erzurum Sultânîsi Ulûm-ı Tabiiyye Muallimi Hüseyin Hüsnü. (Sebilü’r-Reşad 1337: 36-38).

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Girişte de bahsettiğimiz üzere, bu mektup, Erzurum’un Rus işgali ve Ermeni mezaliminden kurtuluşunun hemen ertesinde, içinde bulunduğu sosyal, kültürel ve iktisadi durumuna ilişkin, önemli bilgiler vermekte, değerlendirmeler yapmakta ve bazı çözüm önerileri sunmaktadır.

⁹ Bu ifade oldukça önemlidir. Erzurum ve çevresindeki Ermenilerin tamamen tehcir edilmediği, önemli bir kısmının Ermenistan’a gittiği malumdur.

Mektupta dikkat çeken hususlardan birisi; Erzurum’un, maddi ve manevi kaynaklarını ve özellikle İslam Dünyası için stratejik önemini hiçbir şekilde değerlendiremediğidir. Yazara göre Erzurum önemli bir İslam merkezidir. Doğunun ve özellikle İslam âleminin batıya açılan kapısıdır. Tabii kaynaklar bakımından son derece zengindir. İnsanı sağlamdır; saf ve temizdir. Bütün olumsuzluklara rağmen ahlaklarını muhafaza etmişlerdir. Hem Allah’a hem de devlete samimiyetle bağlıdırlar. Bütün bu nimetler karşısında, Milli Mücadele yıllarında çok ciddi sıkıntılarla boğuşmaktadır. Bu sıkıntıların çoğu, yaşanmış olan savaş, işgal, göç ve katliamın sonucunda ortaya çıkmıştır. Bu sıkıntıların başında, halkı kültürel ve ekonomik yönden ileriye taşıyacak ve yönlendirecek yetişmiş insan eksikliği gelmektedir.

Diğer önemli bir sıkıntı ise, şehrin önemli bir kısmının tahrip olmuş olmasıdır. Bu tahribat sadece Rus ve Ermenilerin eseri değildir; maalesef şehrin önemli binalarının birçoğu işgal öncesinde Türk yetkililer tarafından ortadan kaldırılmıştır. Mektuptan da anlaşıldığı üzere, kurtuluştan sonraki yıllarda belediye, şehrin tahribatını ve bakımsızlığını giderecek herhangi bir teşebbüste bulunamamıştır.

Mektupta en fazla üzerinde durulan konulardan birisi, Rusların işgal döneminde bölgede yaptıkları faaliyetlerdir. Ruslar bölgeyi işgal etmezden evvel, buradaki yeraltı ve yer üstü kaynaklarını zaten biliyorlardı. İşgalle birlikte, bu altyapıdan faydalanarak, başta petrol ve kömür olmak üzere, çeşitli madenleri çıkarmaya başladılar. Aynı zamanda, daha önce Kars ve civarında yapmış oldukları kara ve demiryollarını Erzurum’a kadar uzattılar. Bütün bunları yapabilmek için, çok sayıda malzemeyi bölgeye getirdiler. Rusya’da ihtilalin patlak vermesi üzerine, apar topar bölgeden ayrılırken, işte bu malzemeleri geride bıraktılar. 1918 sonrasında bölgeye hâkim olan Türk idaresi, Trabzon’dan Van’a kadar geniş bir bölgeye yayılmış olan binlerce çeşit malzemeyi hiçbir şekilde değerlendiremedi. Hatta tespitlerini bile yapamadı ve malzemenin çoğu zaman içerisinde kaybolup gitti.

Mektubun devamında, şehirdeki gündelik yaşam, eşya fiyatları, eğitim durumu gibi başka önemli meselelere de değinilmiş ve bazı sıkıntılar dile getirilmiştir. Ayrıca o

günlerde gerçekleşen Mustafa Suphi olayı ve İngiliz Rawlinson’un tutuklanması hakkında da bazı bilgiler verilmiştir.

Hüseyin Hüsnü Bey’in şehrin ticari hayatı hakkında verdiği bilgiler ve yaptığı tespitler özellikle önem arz eder. Şehirdeki zenginlerin, yani tüccarların, Avrupa fabrikalarının birer komisyoncusu gibi hareket etmeleri, yani Avrupa’da üretilen malları satmaktan öteye gidememeleri, şehrin iktisadi yönden gelişmemesinin en önemli nedenleri arasında yer almaktadır. Kurtuluştan sonra, hicret ettikleri yerlerden Erzurum’a dönebilen tüccarlar, şehirden ayrılırken saklamayı başardıkları altınlarını çıkarmış ve ticaret yapmaya devam etmişlerdi. Fakat yaptıkları şey, geleneksel ticaretti. Münferit veya müşterek olarak, servetlerini üretim alanlarında kullanma yoluna başvurmamışlardı. Örneğin, şehir civarında bol miktarda bulunan kömür madenlerini çıkarıp, eskiden beri “tezek” denilen yakıtı mahkûm olan Erzurumlulara yeni ve kaliteli bir yakıt arz etmeyi pek düşünmemişlerdi. Bu olumsuz tablo Cumhuriyet’in ilk yıllarında da ciddi bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır.

KAYNAKÇA

AYRIM, Ali (1978). *Yalan, Anıların Romanı*, İstanbul: Özkaya Matbaacılık.

ÖZSOY, M. Halis (2002). *Fotoğraflarla Erzurum Lisesi Tarihi*, İstanbul: Erzurum Lisesi Kültür Eğitim Vakfı Yayınları.

SERVER, Cemaleddin (1961). “Erzurum Matbuatı, VII”, *Tarih Yolunda Erzurum*, 2 (9-10), Aralık.

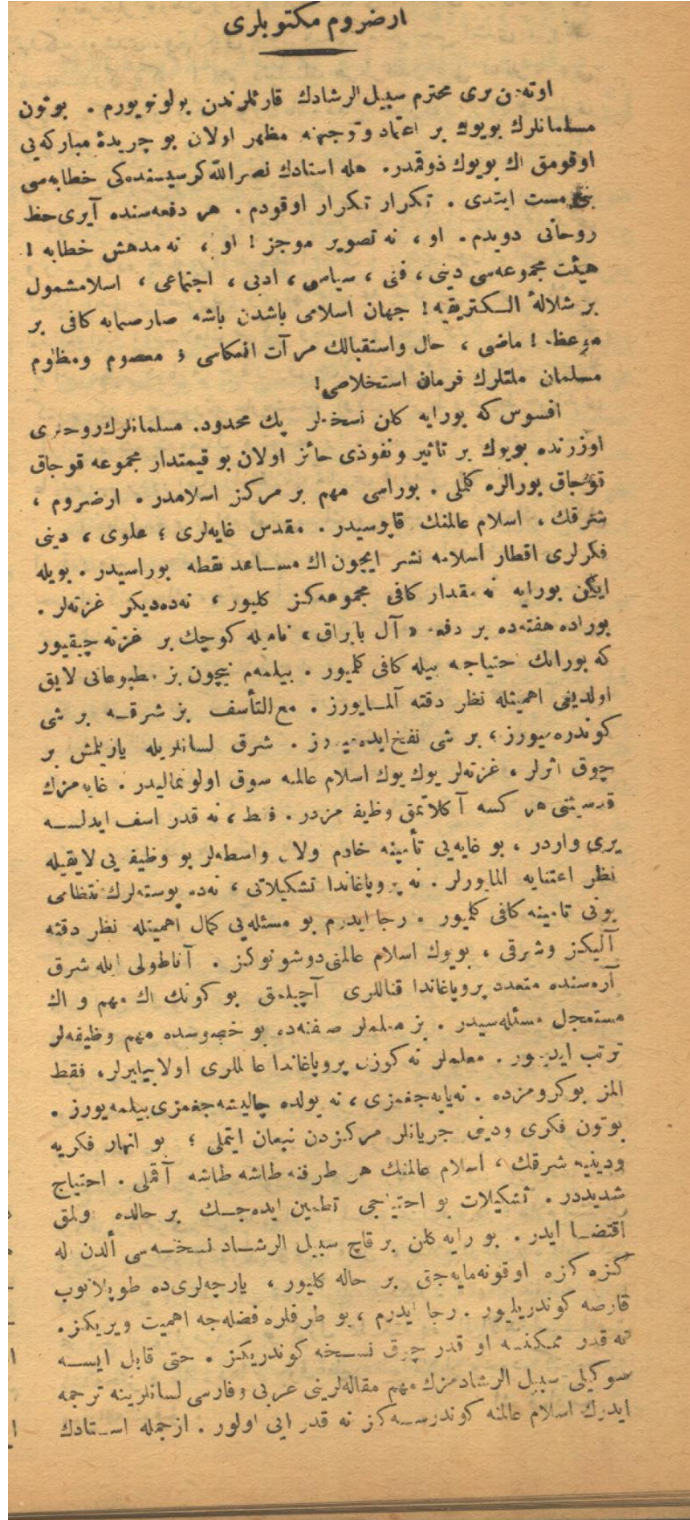
UZER, Tahsin (1979). *Makedonya Eşkıyalık Tarihi ve Son Osmanlı Yönetimi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Albayrak Gazetesi, “Yıkılan Evleri Kim Tamir Edecek?”, 28 Kanunuevvel 1335.

Sebilü’r-Reşad (1337). “Erzurum Mektupları”, 19 (472).

Varlık Gazetesi, 24 Eylül 1339 (1923).

EK: Erzurum Mektupları 1. ve 2. Sayfaları

ارضروم مکتوبلری

اوتون بری محترم سبیل الرشادک قارئندن بولونوروم . بوئون
مسلمانلرک بویوک بر اعتماد و توجهه مظهر اولان بو چریده مبارکینی
اوقومق اک بویوک ذوقدر . هله استادک نصرالله کریمیندهکی خطابهسی
بجاست ابندی . تکرار تکرار اوقودم . هر دفعه سنده آری حظ
روحانی دویدم . او ، نه تصویر موجز ! او ، نه مدھش خطابه !
هیئت مجموعهسی دینی ، فنی ، سیاسی ، ادبی ، اجتماعی ، اسلامشمول
برشلاله الکتزیه ! جهان اسلامی باشدن باشه صارصیبه کافی بر
معرضه ! ماضی ، حال واستقبالک مرآت افکاسی و معصوم و مظلوم
مسلمان ملئرک فرمان استخلاصی !

افسوس که بورایه کان اسخزلر یک محدود . مسلمانلرک روحبری
اوزرنده بویوک بر تاثیر و نفوذی حائز اولان بو قیمتدار مجموعه قوجاق
قوجاق بورالره کلی . بوراسی مهم بر مرکز اسلامدر . ارضروم ،
شرقک ، اسلام عالمک قابوسیدر . مقدس فایهلی ، علوی ، دینی
فکرلری اقطار اسلامه نشر ایچون اک مساعده قطعه بوراسیدر . بویله
ایگن بورایه نه مقدار کافی مجموعه کز کلور ، نه ده دیکر غزتلر .
بوراده هفتهده بر دفعه « آل یارق » نامه کوچک بر غزته چقیور
که بورانک احتیاجه بیله کافی کلور . بیلیم نیچون بز طبعو طانی لایق
اولدینی اهمیتله نظر دفته آلمایوز . مع التأسف بز شرقه بر شی
کوندره سیورز ، بر شی نفخ ایده . دز . شرق لسانریله یازیلش بر
چوق اثرلر ، غزتلر یوک یوک اسلام عالمه سوق اولونمالیدر . فایه مزک
قدستی هر کسه آکلامتی وظیفه مزدر . فقط نه قدر اسف ایدهسه
بری واردر ، بو فایهینی تأمینه خادم اولان واسطه بو وظیفهینی لایق
نظر اعتباره الماورلر . نه پروباندا تشکیلاتی ، نه بوسته لرک تقضای
یونی تأمینه کافی کلور . رجا ایدرم بو مسئلهینی کمال اهمیتله نظر دفته
آلیکن و شرقی ، بویوک اسلام عالمی دوشونوکز . آناتولی ایله شرق
آرسنده متعدد پروباندا قناللری آچیلدی بو کونک اک مهم و اک
مستعجل مسئلهسیدر . بز مبللر صفتنه ده بو خصوسده مهم وظیفهلی
ترتیب ایدرور . معلولر نه کوزن پروباندا عالمی اولایا برلر ، فقط
المنز بوکرومزده . نه یایه جمعی ، نه بولده چالیشه جمعی بیلیمه یوزر .
بوئون فکری و دینی جریانلر مرکزین نیمان ایتملی ؟ بو انهار فکریه
و دینییه شرقک ، اسلام عالمک هر طرفه طاشه طاشه آقلی . احتیاج
شدیددر . تشکیلات بو احتیاجی تطمین ایدهجک بر حالده اولدی
اقتضا ایدر . بو رایه کن بر قاج سبیل الرشاد نسختهسی آلدن له
کزه کزه اوقونه یایه چی بر حاله کلور ، یارجه لری ده طویلانوب
قارصه کوندریلور . رجا ایدرم ، بو طرفله فضله جه اهمیت و یریکزه
نه قدر ممکنه او قدر چرق نسخته کوندریکز . حتی قابل ایسه
سوکلی سبیل الرشاد مزک مهم مقاله لری عربی و فارسی لسانرینه ترجمه
ایدرک اسلام عالمه کوندرسه کز نه قدر اینی اولور . از جمله استادک